

СЛОВОТВІРНА ДЕРИВАЦІЯ ТАКТИЛЬНИХ ПРИКМЕТНИКІВ У ТВОРАХ ВЕРГІЛІЯ

Соломія Антонюк-Кириченко

*Львівський національний медичний університет
імені Данила Галицького*

У статті проаналізовано дериваційний потенціал тактильних прикметників на матеріалі творів римського поета Вергілія. З'ясовано, що найчастіше в аналізованих поетичних творах зустрічаються ад'єктиви із непохідною основою. Виявлено, що відприкметникові деривати характеризуються тризонною словотвірною парадигмою із такими семантичними позиціями як: в адвербіальній – адвербіалізація ознаки; у вербальній – наділяти ознакою та набувати ознаку; в субстантивній зоні – абстрагована ознака та рідко носій ознаки; та в ад'єктивній – вияв і заперечення ознаки. Найвищою частотою уживання характеру з'являється відприкметниковий субстантив асіес. Помічено, що найбільшою кількістю дериватів відзначаються групи деад'єктивів у вербальній та ад'єктивній зонах.

Ключові слова: деривація, дериваційний потенціал, словотвірний тип, словотвірна парадигма, словотвірна зона.

Латинська мова має свою систему засобів і правил творення слів та словоформ. Саме словотвірна діяльність тактильних прикметників є важливим показником динаміки латинської мовної системи. Дериваційні процеси у кожній мові приводять до формування номінативних одиниць на основі інших слів [2, с. 93]. Тактильні прикметники поезії Вергілія не є винятком. Однак потенція їх мотивувати семантично і структурно нову лексичну одиницю, як показали результати проведеного дослідження, є не безмежною та у кожного прикметника різною.

Словотвірні можливості латинських тактильних прикметників поетичної спадщини Вергілія ще не були предметом окремого аналізу. Це й зумовило актуальність проведення дослідження словотвору прикметників дотику у латинській мові у період її найбільшого розквіту. Мета аналізу – з'ясувати роль тактильних прикметників у латинському словотворі, обумовила постановку таких завдань як: 1) проаналізувати чи властивим було для латинських

тактильних прикметників поетичних творів Вергілія породження похідних; 2) з'ясувати, які ж відприкметникові деривати були найбільш продуктивними у поезії автора; 3) виявити рівень реалізації словотворчих потенцій дотикових прикметниками в аналізованих текстах.

Серед тактильних прикметників поетичної спадщини поетів епохи принципату Октавіана Августа, які активно брали участь у породженні дериватів, найчастіше зустрічаються ад'єктиви із непохідною, або немотивованою основою. Так, у поетичній спадщині Вергілія зафіксовано 15 дотикових прикметників: *acer* (гострий), *asper* (шорсткий), *durus* (твердий), *firmus* (міцний), *gravis* (важкий), *hirtus* (жорсткий), *lenis* (ніжний), *lentus* (гнучкий), *levis* (гладкий), *levis* (легкий), *rudis* (шорсткий), *siccus* (сухий), *solidus* (твердий), *mitis i mollis* (м'який), та рідше з похідною: *acutus* (гострий), *gelidus* (холодний), *rigidus* (твердий), *uvidus* (вологий) та ін.

Творення відприкметникових дериватів у латинській мові, як показало спостереження, відбувається за словотвірними типами та підпорядковується формально-семантичній схемі побудови похідних слів, сукупність яких у науковій термінології отримала назву дериваційна парадигма [1, с. 11]. Відповідно, кожен твірний тактильний прикметник латинської мови, можна умовно вважати малою моделлю знань про світ як про складний процес його чуттєвомисленнєвого усвідомлення людиною.

Методом суцільного обстеження поетичних творів Вергілія ми виявили 18 тактильних прикметників, які мають здатність утворювати деривати із частотою вживання 180 разів.

Аналізуючи дериваційний потенціал тактильних прикметників у латинській мові, помічаємо, що тактильні деривати у поезії Вергілія, подібно параметричним ад'єктивам гомерівського епосу [3, с. 111], не характеризуються чотиризонною словотвірною парадигмою, а тризонною. Наприклад, ад'єктив *acer* (гострий) має деривати у субстантивній: *acer* > *acies* (битва), *acer* > *acus* (голка); вербальній: *acer* > *асіо* (гострити) та ад'єктивній зонах: *acer* > *acerbus* (терпкий).

Як показало дослідження, тризонну парадигму у поезії Вергілія утворюють три тактильні ад'єктиви: *acer* (гострий), *durus* (твердий) та *gravis* (важкий). Вони мають похідні у вербальній: *асіо* (гострити), *gravare* (обтяжувати), *gravesco* (ставати важким) та ад'єктивній зоні: *acerbus* (терпкий), *edurus* (твердий), *gravidus* (вагітний, тяжкий). Щодо третьої зони, то прикметники *acer* і *durus* характеризуються дериватами в субстантивній зоні: *acies* (бій, погляд), *dura* (труднощі),

a *gravis* -«наділяти ознакою» – *acer* > *асуо* (гострити), *gravis* > *gravo* (обтяжувати), *durus* > *duro* (зробити твердим, міцним), *firmus* > *firmo* (підтверджувати), *siccus* > *sicco* (сушити/ доїти), *mollis* > *mollio* і *mitis* > *mitigo* (робити м'яким). Так, у Вергілія про барана, який впав у річку, читаємо: *Ipse aries etiam nunc vellera siccant*. (Verg. Ecl. III. 94-95) – Сам баран все ще сушить шерсть.

«набувати ознаку» – *durus* > *duro* (тверднути), *mitis* > *mitesco* (ставати м'яким, розм'якнути), *lentus* > *lentesco* (липнути, ставати м'яким). Про масну землю у поемі «Георгіки» автор пише: ... *pinguis item quae sit tellus, ... picis in morem ad digitos lentescit*; (Verg. Georg. II. 250) – ...так само масною буде земля, яка липне до пальців подібно смолі.

У результаті проведеного поділу зауважено, що деад'єктиви вербальної зони найчастіше виявляють значення «наділяти ознакою» і значно рідше у Вергілія трапляються дієслова-деривати з іншим значенням. Окрему групу утворюють відприкметникові похідні в ад'єктивній зоні, яка складається із 10 елементів: *acer* (гострий) > *acerbus* (терпкий), *durus* (твердий) > *edurus* (твердий), *durus* (твердий) > *praedurus* (дуже твердий), *gelidus* (холодний) > *egelidus* (прохолодний), *gravis* (важкий) > *gravidus* (вагітний, важкий), *frigidus* (холодний) > *frigidulus* (прохолодний), *frigidus* (холодний) > *rigidus* (жорсткий, твердий), *hirtus* (жорсткий) > *hirsutus* (кошлатий, волохатий), *mitis* (м'який) – *immitis* (не м'який, не стиглий/ ворожий), *uvidus* (мокрый) > *udus* (мокрый). Найбільшою частотою вживання виділяються деривати *acerbus* (6 випадків) та *rigidus* (6).

З'ясовано, що аналізованим деад'єктивам характерні 3 типи утворення похідних: суфіксальний, префіксальний, а також тип 150 утворення прикметника внаслідок синкопи коротких голосних у середині твірного. Прикладами суфіксального типу є відприкметникові деривати утворені шляхом приєднання до твірної основи суфікса *-idus*, який, як слушно зауважила дослідниця латинських прикметників із аналізованим суфіксом Л. Пультрова відіграє вагоме значення у латинському словотворі [9, с. 88] : *gravis* > *gravidus* і демінутивного суфікса *-ulus*: *frigidus* > *frigidulus*. Наведемо приклад із поеми «Георгіки» Вергілія у якій автор про ситих кіз пише: ... *gravidis superant uix ubere limen* (Verg. Georg. III. 317). – ... із важким вим'ям ледве переступають поріг.

Оскільки деад'єктив *acerbus*, як припускають учені, містить той самий протоіндоєвропейський суфікс, що й у латинських

прикметників на -idus, зараховуємо його до групи деад'єктивів суфіксального типу утворення: *acer* > *acerbus* [7, с. 392; 11, с. 22].

Деривати прикметникової зони префіксального типу утворення вдалося поділити наступним чином:

шляхом додавання префікса – *prae* до тактильного прикметника: *durus* (твердий) > *praedurus* (дуже міцний). Наприклад, у Вергілія про пастухів читаємо: ...*corporaque agresti nudant praedura palaestra*.531; (Verg. Georg. II. 531) – ... для сільських змагань оголюють дуже міцні тіла;

вживаючи префікс –*e* у препозиції до тактильного прикметника: *gelidus* > *egelidus*. At *Venus ... natumque in ualle reducta // ut procul egelido secretum flumine uidit* (Verg. Aen. VIII. 608-610) – Тим часом Венера бачить самотнього сина у віддаленій долині далеко від прохолодної річки.

за допомогою додавання заперечного префікса –*in* до тактильного прикметника: *mitis* (м'який) > *immitis*. У Вергілія про троянців, яким вдалося врятуватися з-під стін палаючої Трої, читаємо: ...*iactatos aequore toto Troas, reliquias Danaum atque immitis Achilli* (Verg. Aen. I. 29-30) – ...троянців, яких кидало по цілому морю, залишки данайців та жорстокого Ахіллеса.

На тій основі, що у текстах Вергілія зафіксовано вживання лексеми *idus* – мокрий, вогкий (6 прикладів), яка утворилася внаслідок синкопи коротких голосних у середині твірного *uvidus* – мокрий, нам вдалося виділити третій тип словотвору відприкметникових дериватів. Наприклад: *Udo sub robore uiuit // stupra uomens tardum fumum*; (Verg. Aen. V. 681-682) – Під вогкою дубиною тліє клоччя, випускаючи повільний дим.

Спираючись на умови виникнення синкопи у латинській мові, детально описані у праці проф. Б. В. Чернюха [4], ми дотримуємося тієї думки, що дериват *idus* виник оскільки у трискладовій твірній тактильній лексемі *uvidus* голосний звук –*i* знаходився у позиції після –*v*.

Окрему групу утворюють деад'єктиви субстантивної зони. Наведемо словотвірні типи відприкметникових субстантивів та їх словотвірної будови:

1. Словотвірний тип іменникових дериватів II відміни, утворених шляхом субстантивації тактильних прикметників, взятих в середньому роді однини або множини: *asper* (шорсткий) > *aspera* n. (труднощі; нерівна земля), *solidus* (твердий) > *solidum* n. (щось тверде); Наприклад, Вергілій про

заняття різних племен пише: *Aurunci Rutulique serunt, et uomere duros // exercent collis atque horum asperrima pascunt.* (Vergil. Aen. XI. 318-319) – Аврунки і рутули сіють та плугом обробляють пагорби, а також випасають [стада], на тих, де найбільш нерівна земля.

2. Словотвірний тип іменників IV відміни, утворених шляхом додавання форманта до основи твірного, яка закінчується на голосний -и [10, с. 55]: *acer* (гострий) > *acus f.* (голка). Так, у Вергілія, про красивий плащ воїна, сина Арцента, читаємо: *pictus acu* (Verg. Aen. IX. 582) – розшитий голкою.

3. Словотвірний тип іменникових дериватів V відміни, утворених шляхом додавання до основи твірного форманта – *ies*: *acer* (гострий) > *aciēs f.* (вістря, бій) [8, с. 16]. Субстантив *acies f.* у поезії Вергілія характеризується найвищою частотою уживання (56 прикладів). Наприклад, Вергілія про воїнів пише: *...aeratasque acies in proelia cogunt.* (Verg. Aen. IX. 463) – ...приводять війська у мідних обладунках до бою.

Дериват *acies* має дуальний характер, оскільки він, як підкреслив дослідник походження іменників п'ятої відміни К. Вітчак, на відміну від іменника *acus f.* (голка), вживається лише на позначення 152 двогострих ріжучих інструментів [13, с. 272]. На думку філолога, саме іменники *acus* та *acies* є яскравими прикладами опозиції між давніми формами однини та двоїни.

4. Словотвірний тип іменникових дериватів утворений шляхом додавання до основи дотикового ад'єктива суфікса -*mentum*: *rudis* + *mentum* > *rudimentum* (початок, перша спроба). Принагідно зазначимо, що утворення цього відприкметникового субстантива було характерним лише для епохи римської імперії [5, с. 560]. Наприклад: *Primitiae iuuenis miserae bellique propinqui dura rudi menta...* (Verg. Aen. XI. 156-158) – Сумні перші починання юнака і жорстока перша проба близької війни...

5. Словотвірний тип утворений шляхом складання основи тактильного прикметника із дієсловом *capio* (тримаю): *formus* + *capio* > *forceps* (кліщі) m. Так Вергілій у поемі «Енеїді» пише: *...uersantque tenaci forcipe massam.* (Verg. Aen. VIII. 453) – ...вони повертають злитки міцними кліщами.

Важливо, що деад'єктив *forceps* є чи не єдиною лексемою класичного періоду, яка зберігає сліди давнього тактильного прикметника *formus* (гарячий) (засвідченого ще у Катона). Свідчення

цього читаємо у словнику римського лексикографа Феста [6, с. 25], який тлумачить субстантив *forcipes*, або ж синонімічний йому *formucal* як те, що тримає гаряче: *formucal forcipes dictae quod forma cariant*.

Архаїчний ад'єктив *formus*, як помітив французький філолог-класик А. Ерну, був витіснений прикметником *calidus* (гарячий) [5, с. 248].

Особливістю поетичної мови Вергілія є також уживання у поемі «Георгіки» відприкметникового субстантива *uligo* f. (мокрота, волога). Так, Вергілій про ґрунт сприятливий для вирощення виноградної лози пише: *...pinguis humus dulcique uligine laeta*; – ...масна земля, багата на приємну вологу.

Аналізований іменник, як зазначають авторитетні етимологічні словники латинської мови, є дериватом від тактильного прикметника *uvidus* [5, с. 744; 11, с. 640]. Однак спосіб утворення аналізованого деад'єктива є досі сумнівним. Учені припускають, що субстантив *uligo* утворився під впливом інших діалектних слів на *-ligo* [5, с. 744], або є результатом утворення деривата *udus* від прикметника *uvidus* зі зміною інтервокального * *-d* на *-l* [12, с. 145].

Найменша ж група відприкметникових похідних, яка складається із 3 елементів, була виділена в адвербіальній зоні. Утворення дериватів адвербіальної зони супроводжується певними синтаксичними (присубстантивна формально-синтаксична позиція ад'єктива змінюється на придієслівну) та морфологічними змінами, суть яких полягає в тому, що замість родових закінчень *-us*, *a*, *um*, які приєднуються до основи тактильних прикметників, вживаються закінчення *-e* (II відміна): *gravis* (важкий) > *grave* (важко, сильно) та *-iter* (III): *gravis* (важкий) > *graviter* (важко), *mollis* (м'який) > *molliter* (легко). Наприклад, Вергілій бога морів, який побачив, що хтось збурює води, називає такими словами: *Neptunus, graviter commotus ...* (Verg. Aen. I. 125-126) – Сильно розгніваний Нептун...

Наведемо також контекст із поеми «Георгіки» у якому автор пасічників радить: *Proderit et tunsum gallae admiscere saporem // Arentesque rosas ...Cecropiumque thymum et grave olentia centaurea*. (Verg. Georg. 267-270) – Корисним буде додати і смак розтертого чорнильного горішка, висушених руж, кекропський чебрець, і золототисячник, який сильно пахне.

Незвичне уживання поетом у поемі «Георгіки» деад'єктива *grave*, замість традиційного *graviter*, яке не підпорядковується законам латинського словотвору прислівників, заслуговує особливої

уваги, оскільки є яскравим свідченням індивідуального стилю поетичної мови Вергілія.

Отже, ми ще раз переконуємося у тому, що вивчення дериваційного потенціалу слів, зокрема тактильних прикметників, на різних етапах латинської мови є дуже важливим завданням, оскільки латинська мова постійно розвивалася, і тому доля різних лексем, зокрема дотикових, на різних часових проміжках відмінна.

Досліджуючи словотвірні парадигми, які відображають дериваційну спроможність тактильних лексем помічаємо, що значення похідних слів-дериватів у латинській мові, хоч і мотивуються завжди значенням твірного прикметника, оскільки без цього неможливо визначити відношення словотвірної похідності між словами, проте не завжди визначаються ним та нерідко характеризуються певними значеннєвими відмінностями, активно залучаючись у процес метафоризації. Візьмімо для прикладу деривати від прикметника *acer* (гострий). Так, похідний іменник *acies* реалізує у контексті 3 значення: «вістря» «бій», «погляд», відприкметникові прислівники *acriter* і *graviter* мають сену «сильно, завзято», а *molliter* – «мирно, спокійно». Наведемо такий приклад: ...*molliter ossa quiescant*; (Verg. Ecl. X. 33) – нехай [мої] кістки мирно спочиватимуть.

Результати проведеного аналізу словотвору тактильних прикметників у поетичній спадщині Вергілія засвідчили, що потенціал до утворення похідних, частота вживання яких у творах аналізованого автора 180 разів, є властивим для 18 тактильних лексем. У породженні дериватів, найчастіше беруть участь прикметники із немотивованою основою (*acer*, *siccus*). Аналізованим дериватам характерна тризонна словотвірна парадигма. Найчастіше тактильні прикметники актуалізують свій дериваційний потенціал в одноступінчій словотвірній парадигмі. Більшість деад'єктивів набувають у контексті переносного або метафоричного значення. Найчисельнішою виявилася група деад'єктивів у вербальній зоні (15). Серед них найбільшою частотою вживання характеризуються деривати: *levo* (12), *firmitas* (7), *asuetudo* (6) та *duritia* (6). Найчастіше вони виявляють значення «наділяти ознакою» (*asuetudo*, *gravis*, *mollitudo*) і рідше «набувати ознаку» (*mitescere*). Другою за частотою уживання виявилася група деад'єктивів у прикметниковій зоні (10). З них найчастотнішими є: *acerbus* (6) та *rigidus* (6). Деривати прикметникової зони характеризуються суфіксальним (*frigidulus*), префіксальним (*praedurus*, *eglidus*), а також типом утворення

прикметника внаслідок синкопи коротких голосних у середині твірного (*udus*). Серед виокремлених деад'єктивів у поезії Вергілія найвищу частоту уживання має субстантив *acies* (56). Крім того, похідні від тактильних прикметників характеризуються афіксальним способом творення, зокрема шляхом суфіксації та префіксації, рідко – за допомогою основоскладання (*mitigo*, *rudimentum*). Найменшу ж групу дериватів виокремлено в адвербіальній зоні (3): *grave*, *graviter*, *molliter*.

Оскільки дериваційний потенціал тактильних прикметників, не лише поетичних текстів Вергілія, але й інших періодів, не був предметом окремого аналізу вчених, то це відкриває перспективи для його подальшого дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови : [Академ. граматика української мови. – Київ : Пульсари, 2004. – 400 с.
2. Кононенко І. Дієслівна деривація в українській і польській мовах // *Studia Ucrainica Varsoviensia*. № 1. S. 93-105.
3. Петришин М. Й. Семантичне поле прикметників розміру у старогрецькій мові (на матеріалі гомерівського епосу) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.14 «Класичні мови. Окремі індоєвропейські мови». Львів, 2005. 234 с.
4. Чернюх Б. В. Історична граматика латинської мови. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені І. Франка, 2008. – 292 с.
5. Ernout A. Dictionnaire etymologique de la langue latine. Histoire des mots. – Paris, Klincksieck, 2001. – 833 s.
6. Festus P. S. De la signification des mots / trad. pour la première fois en français par M. A. Savagner, Panckoucke, 1846. [Електронний ресурс] : <http://remacle.org/bloodwolf/erudits/Festus/f.htm>
7. Nussbaum A. J. *Jocidus: An account of the Latin adjectives in -idus // *Compositiones indogermanicae : in memoriam Jochem Schindler* (Eichner H., Luschützky H., Sadovski V.). – Prague : Enigma, 1999. – S. 377–419.
8. Piwowarczyk D. R. The Latin -iēs/-ia inflection : Synchronic evidence and Diachronic Origin. – Kraków : Uniwersytet Jagiellonski, 2021. – 146 p.
9. Pultrová L. The Latin adjectives with the suffix -idus // *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity. Studia minora Facultatis philosophicae Universitatis Brunensis*. – 2007. – № 12,. – P. 87–95.

10. Smith P. Greek and Latin roots for science and the social sciences. Part I: Latin. – Victoria : University of Victoria, 2016. – 189 p.
11. De Vaan M. A. Etymological dictionary of Latin and the other Italic languages. – Leiden; Boston: Brill. Vol. 7, 2008. – 825 p.
12. Weiss M. Life Everlasting : Latin iugis ‘everflowing’, Greek υγιής ‘healthy’, Gothic ajukdups ‘eternity’ and Avestan yauuaeji- ‘living forever’// Münchener Studien zur Sprachwissenschaft. – 1995. – № 55. – P. 131–156.
13. Witczak K. T. The origin of the Latin fifth declension // Philologia Classica. – 2021. – Vol. 16. – Fasc. 2. – P. 262–276.